

i.e.n., conștient fiind, în același timp, de problemele de sincronizare (cu micenianul de pildă), ce se ivesc odată cu acceptarea acestei cronologii mai ridicată. Confirmarea noii cronologii o va putea oferi, desigur, numai o dendrocronologie, proprie, ceea ce lipsește însă, deocamdată, pentru Austria.

Din punct de vedere cultural, aria studiată nu este unitară. În Bronzul timpuriu pot fi distinse trei forme de manifestare regionale (Frühbronzezeitprovinzen). În zona nord-danubiană a Austriei răsăritene era răspândită varianta moraviană a Austriei răsăritene (Unetice). La sud de Dunăre, la est de Pădurea Vieneză, inclusiv în nordul provinciei Burgenland, evolua grupul Wieselburg (numit și Gáta), iar la poalele Alpilor, între râul Enns și Pădurea Vieneză se afla aria grupului Unterwöbling. În zona prealpină a Austriei superioare elementele grupului din urmă s-au întrepătruns cu cele ale culturii Straubing (grupul Linz). Fondul pentru această evoluție de la începutul epocii bronzului l-a constituit, în neoliticul final (Endneolithikum), cultura Glockenbecher și ceramica șnurată tirzie (cf. Elisabeth Ruttkay, *Das Neolithikum in Niederösterreich*. Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte, Bd. 12, Wien, 1985). Diferențierea ariilor nord - și sud-danubiene rămâne valabilă și în bronzul mijlociu, în prima evoluindu-se faciesul tirziu al culturii Vêtefov, iar în cea de a doua tipul Mistelbach-Regelsbrunn, care se va extinde, la un moment dat, și în detrimentul ariei Vêtefov. Tot în bronzul mijlociu, poate fi distinsă apoi o sferă de influențe estică și alta, vestică, în care se manifestă, pe de o parte, influențe ale culturii mormintelor tumulare „carpatice” dinspre răsărit, iar pe de altă parte elemente ale faciesului din Boemia și Bavaria al aceleiași culturi, dinspre nord și vest. Pentru cercetătorul din România este importantă precizarea unor elemente ale culturilor Madarovec, Füzesabony, Otomani, Válya și Vršac în cadrul grupului Mistelbach-Regelsbrunn (faza Bronz B₁), ca și sesizarea, în perioada următoare (Bronz B₂-C), în aria sud-danubiană a culturii mormintelor tumulare a unor vase cu decor plastic, conștind din proeminențe, puse pe seama influențelor venite din aria culturii Otomani (ori, eventual, explicabile prin legăturile cu cultura Lausitz).

La începutul epocii bronzului — datorită și unui climat mai cald și mai uscat — se constată o considerabilă densitate de așezări, ceea ce nu indică însă o „explozie demografică” căci, de cele mai multe ori, este vorba de așezări mici („cătune”, „ferme”, cu o populație relativ restrânsă. Așezările mari, cu peste o sută de locuitori, sînt rare. (În studiul semnat de M. Teschler-Nicola, din partea a doua a lucrării, pe baza analizei necropolelor se încearcă și evaluarea numărului persoanelor care au trăit concomitent la un moment dat. Valoarea obținută pentru Franzhausen este 110, pentru Gemainlebern F 60, iar pentru Piltten 30, ceea ce corespunde cu 1-4 ginți ori familii mari).

Ritul și ritualul funerar, studiat pe baza unui material foarte bogat, prezintă o mare varietate încă în bronzul timpuriu (în care predomină înhumarea în poziția chircită), dar mai ales în perioada culturii mormintelor tumulare. Sînt foarte interesante observațiile cu privire la diferențierea obiceiurilor funerare în funcție de vîrstă, sexul și poziția socială a celor înmormîntați. Printre manifestările cultice sînt frecvente depozitele de vase, în bronzul mijlociu apărînd și obiceiul depunerii în apă a ofrandelor, a unor obiecte de bronz, în special. Dintre construcțiile de cult se remarcă două case de tip megaron, descoperite la Fels și Friebritz, puse pe seama unor influențe din Mediterana, ceea ce ne face să ne gîndim la sanctuarul descoperit la Sălacea, aparținînd culturii Otomani.

Discuții economice, fără să fie omise celelalte ramuri și activități, o deosebită atenție se acordă domeniilor legate de metalurgie, începînd cu mineritul și pînă la comercializarea obiectelor de aramă și de bronz. Chiar dacă observăm unele tendințe de modernizare (la p. 10 se vorbește, de pildă, despre „Kapitalbildung”, iar la p. 90 despre „soziale Klassen”), autorii, J.-W. N. în primul rînd, fac o analiză, justă în fond, a consecințelor dezvoltării metalurgiei în Bronzul timpuriu și mijlociu, remarcînd procesul de diviziune (socială, am adăuga) a muncii, semnele diferențierii sociale, apariția unui nou mod de comportament, războinic, formarea instituțiilor politice corespunzătoare. Analizînd necropola culturii Vêtefov de la Gemainlebern F, se consideră, de pildă, că raportul dintre

cel „săraci” și „bogați” era de 2 : 1. Ca persoane proeminente sînt considerate, mai ales, luptătorii înarmați cu topoare și pumnale, cărora le corespund, ca rang, femeile înmormîntate împreună cu podoabele lor. Descoperirile care pot fi puse în legătură cu călăria și cu folosirea carelor ușoare de luptă, trase de cai, sînt și ele indicii ale unei noi forme de viață, de elită.

Dintre contribuțiile cuprinse în partea a doua a lucrării ne-au reținut atenția, prin nouitatea lor, mai ales rezultatele preliminare la care a ajuns M. Teschler-Nicola pe baza studierii unui material antropologic extrem de bogat, în cadrul unui program special, al cărui scop este reconstituirea (sub aspect fizic și cultural) al omului epocii bronzului și fierului din Austria. În ceea ce privește aspectele demografice, dincolo de evaluările mărimii populației, la care ne-am referit deja, sînt foarte interesante calculele privind mortalitatea (făcute pe sexe și grupe de vîrstă), ori speranța vieții. Aceasta din urmă, evaluată în cazul a patru necropole, se prezintă, de pildă, astfel: la Piltten 22, la Hainburg 24, la Gemainlebern F 25, la Franzhausen 35 ani.

Porînd de la ideea că membrii unui grup social se deosebesc adesea de reprezentanții altor grupuri și în ceea ce privește trăsăturile lor somatice, autoarea încearcă să susțină existența diferențierii sociale (a două „clase”) și pe baza unor date antropometrice. Astfel, ea găsește o legătură asigurată statistic între „rangul social” și înălțimea medie a corpului, bărbații „pături superioare, bogate” avînd o înălțime medie de 169,8 cm, în timp ce reprezentanții „păturii joase, sărace”, numai 160,4 cm. Apellînd la metode variate pentru stabilirea diagnosticului, au putut fi observate și o serie de modificări patologice. Majoritatea copiilor (la Piltten 9 din 12, la Gemainlebern 11 din 16, la Franzhausen 47%) au suferit de diferite boli carentiale, cauzate de anemie congenitală ori dobîndite, de rahitism, maladii infecțioase etc. Sînt relativ frecvente la copii și modificările inflamatorii, mai ales la nivelul cavităților paranasale, cauzate de sinuzite cronice și de abcese ale rădăcinilor dinților. Cu o frecvență diferită, au mai fost diagnosticate maladii ca hidrocefalia, meningoencefalita, anomalii ale creșterii, leziuni ale cuticiei craniene, urmate uneori de trepanație. La adulți, cele mai frecvente sînt modificările patologice ale coloanei vertebrale și ale articulațiilor, diferitele boli de dinți, ca și fracturile oaselor lungi și ale cuticiei craniene.

Model de cercetare interdisciplinară, avînd ca scop reconstituirea istorică, *Epoca bronzului în estul Austriei* se recomandă ca o lectură utilă pentru orice arheolog sau specialist interesat în acest domeniu. Nu putem încheia aprecierile noastre fără a remarcă bogala literatură ce însoțește fiecare capitol, precum și linuta grafică excelentă a acestui mic volum, cuprinzînd o ilustrație (desene și fotografii, inclusiv aeriene) care dovedește și ea seriozitatea, acuratețea și caracterul metodic al cercetărilor desfășurate.

ATTILA LÁSZLÓ

CORPUS OF GELTIC FINDS IN HUNGARY

I TRANSDANUBIA 1, 1987, 348 pag., sub red. cîșta lui Tibor Kovács de la Muzeul Național Ungar, É. Petres de la Muzeul István Király Székesfehérvár și M. Szabó de la Muzeul de Artă din Budapesta, sub egida Academiei de științe din Budapesta.

Inițiativa realizării acestui *Corpus* a fost luată de Societatea de arheologie, istoria artei și numismatică, ca urmare a numeroaselor cercetări efectuate în ultimii ani și a acumulării în diferite muzee din Ungaria a numeroase materiale nepublicate.

După cum bine se cunoaște, cercetările privind perioada celtică pe teritoriul Ungariei au o lungă tradiție. Încă din anul 1930, L. Márton a remarcat că în afară de monografiile referitoare la diferite probleme speciale mai sînt necesare și cataloage care să cuprîndă descrierea tuturor inventarelor complexelor arheologice cercetate cît și a altor descoperiri fortuite. În acest sens el este primul specialist maghiar care a întocmit, alături de sinteza „A korai La Tène kultúra Magyarországon—Die Frühlatènezeit in Ungarn, A. H., XI, Budapesta, 1933, și un catalog al descoperirilor din această perioadă, *A korai La Tène strom leletanyaga—Das Fundin-*

ventar der Frühlatènegraber, Dolgozatok, IX—X, 1933—1934. Munca sa în această direcție a fost continuată de Ilona Hunyady și Andras Alföldi care s-au preocupat de întreaga perioadă celtică în bazinul carpatic (*Celts in the Carpathian Basin*, Régészeti Füzetek, I, 2; Budapest, 1957; *Kelták a kárpátmedencében*, Diss. Pann, 11, 18, Budapest, 1942—1944), dar cataloagele lor sînt incomplete și nu suficient de bine ilustrate.

În perioada 1945—1987 un număr crescut de descoperiri Latène au ieșit la lumină ca rezultat al unei activități intense de construcții și al săpăturilor arheologice. Astfel, materialul, s-a acumulat constant în muzee și colecții particulare, scurtele rapoarte sau articole izolate fiind insuficiente pentru realizarea unor sinteze sau de a da o documentare solidă unor noi teorii.

Proiectul *Corpusului* a fost dezvoltat în lumina acestor fapte, editorii apelînd la colaborarea unor muzee din Ungaria, a unor colecții regionale, precum și a unor specialiști locali, pentru a publica toate descoperirile celtice sub controlul lor, dar permițîndu-li-se autorilor să evalueze în felul lor materialul descoperit.

În acest *Corpus* materialul este tratat pe baze regionale dar nu cu intenția de a se urmări o listă absolut completă a așezărilor ci o evaluare cît mai corectă a descoperirilor. Acest principiu n-a fost întotdeauna realizat constant deoarece majoritatea cimitirelor celtice din lungul Dunării (Pilismarót-Basahare, Kosd) ar reclama fiecare cite un volum pregătit sub asistența descoperitorului original. În ceea ce privește prezentarea unor mari colecții ca cele din Muzeul Național Ungar sau din unele muzee străine, este necesar să se țină seama de cataloagele respectivelor instituții și a principiilor după care au fost întocmite.

Ținînd cont de toate aceste probleme editorii au conceput catalogul în conformitate cu următoarea schemă 1 — Transdanubia 1: II — Transdanubia 2; III — Ungaria de nord; IV — Marea Cîmpie Ungară; V — Lungul Dunării; VI₁ — Colecția celtică a Muzeului Național Ungar; VI₂ — Descoperirile celtice ungurești din colecții străine.

Primul volum al *Corpusului*, care va fi prezentat în continuare, cuprinde descoperiri din mai multe obiective celtice situate în părțile vestice și nordice ale zonei nord-undărene a Ungariei. Primul articol al volumului este semnat de András Uzseki și se referă la descoperirile din necropola celtică din satul Ménfőcsanak din apropierea orașului Győr, pe terasa veche a râului Rába. Din această necropolă s-au cercetat 18 morminte de înhumare din perioada Latène B, cu un bogat inventar, care a fost prezentat, detaliat însoțit de o ilustrație exhaustivă cu imagini *in situ* și desene ale tuturor pieselor (26 figuri și 20 planșe. Materialele descoperite se află la Xántus János Museum). Lucrarea este însoțită de un scurt raport asupra resturilor de paleofaună și un comentariu referitor la încadrarea cronologică a necropolei pe baza analogiilor cu alte complexe funerare din Europa Centrală.

În al doilea material, *The Surroundings of Keszthely* prezentat de László Horváth se publică pentru prima dată integral, 62 de descoperiri dintr-un teritoriu relativ întins din nord-vestul Balatonului, din districtele Keszthely și Tapolca în jurul râului Zala. În cadrul acestor descoperiri sînt prezentate 31 cimitire și morminte izolate, 12 așezări, 20 descoperiri de suprafață, trei monede și o descoperire cu caracter funerar. S-au descris detaliat caracterul descoperirilor, inventarul complet al fiecărui complex, încadrarea tipologică și cronologică a pieselor respective însoțite de bibliografia completă și o bogată ilustrație exhaustivă (94 planșe, desen și foto).

Următoarele două studii sînt consacrate unor descoperiri din districtul Komárom. Astfel Márta H. Kelemen prezintă patru mari capitole privind: materialele din colecția muzeului Bálint Balassa din localitatea Dorog, care a funcționat între anii 1952-1961 și care cuprinde un interesant grup de piese celtice Latène C—D; materialul celtic dintr-o așezare situată într-o buclă a Dunării, cercetată în anul 1959 de muzeul din Esztergom și în sfîrșit, piesele obținute printr-o intensă cercetare de suprafață, însumînd 25 puncte, care contribuie, în general la formularea unor concluzii privind răspîndirea așezărilor celtice în zona Komárom.

Eva Vadász prezintă în continuare alte descoperiri din același district (Komárom II) și anume cinci morminte celtice din săpăturile efectuate în anul 1966 de András H. Pálóczi la Szomód; un mormint Latène C descoperit în 1969—1970 la Vértesszölös și un altul de la Almásfüzülő, din colecția muzeului Domokos. Toate materialele descrise sînt ilustrate prin planșe desen.

Considerăm meritorie inițiativa Academiei Ungare de Știință de a publica sub forma acestui *Corpus* materialele de epocă Latène din diferite muzee și colecții, mijloc prin care se pune în circuitul științific un valoros tezaur de documente necesare elaborării unor noi lucrări de sinteză în domeniul arheologiei celtice.

SILVIA TEODOR

BORIS A. RAEV, ROMAN IMPORTS, IN THE LOWER DON BASIN trad. Chantal Ardouin, BAR International Series 278, Oxford, 1986, 135 p. și în afară de text, 2 p.+ 80 pl.+ o hartă+ o diagramă.

Pentru lumea mereu schimbătoare și în continuă mișcare a vastului spațiu nord-pontic, încercările istoricilor și arheologilor de a stabili puncte de reper nu au reușit totdeauna să devină fructuoase, adesea, chiar cînd se părea că s-a ajuns la o anumită ordonare, aceasta s-a dovedit a fi, ulterior, nu atât de consistentă încît să nu fie supusă unor modificări mai mult sau mai puțin profunde. De altfel, această stare de lucruri este cu atât mai firească, cu cît evoluția cercetării științifice în sine exclude imobilismul și lipsa de creativitate. Cele de mai sus sînt și mai pregnant vizibile într-un domeniu alt de dificil, cum este cel al provenienței și cronologiei importurilor revelate de complexele arheologice. În acest sens, extinderea investigațiilor, reatribuirile și reinterpretările pot declanșa reacții în lanț, cu repercursiuni receptele la mare distanță în timp și în spațiu. De aceea, nu este deloc surprinzător interesul pe care-l suscită întotdeauna în lumea cercetătorilor studiile referitoare la diversele categorii de importuri. Asemenea întreprinderi capătă astfel o largă audiență și devin cu repeziune utile nu numai pentru zonele cărora le sînt dedicate.

Înscrîndu-se în categoria lucrărilor menționate mai înainte monografia lui B. Raev (în continuare, B.R.), sub un titlu oarecum limitat la un singur aspect relevat de către descoperirile din mormintele tumulare de pe Donul Inferior, abordează de fapt o problemă mult mai vastă. Construcția cărții, în adevăr, pornește de la analiza importurilor găsite în monumentele amintite, dar — în realitate —, nu lasă de-o parte nici una din chestiunile adiacente, care s-au ridicat pe parcursul cercetării, așa după cum se vedește și din simpla parcurgere a sumarului: introducerea, istoriografia problemei (I), analiza importurilor (II), cronologia relativă și absolută a mormintelor (III), raporturile etnice ale mormintelor (IV), concluzii, 7 anexe — unde sînt prezentate succint elvea noi descoperiri sau investigații —, după care urmează notele bibliografice, abrevierile (numai pînă la litera M ! ?) și ilustrația.

După cum este și firesc, capitolul referitor la *Istoriografie* (I) trece în revistă principalele momente parcurse de cercetare și, totodată, evaluează critic interpretările oferite pînă acum. Astfel, printre altele, se scoot în evidență deficiențele unor metodologii folosite; cum ar fi, de exemplu, cea care ia în considerare numai perioada de producere a importurilor, în cadrul delimitărilor cronologice (S.I. Kaposkina, p. 7).

Al doilea capitol este rezervat unei analize detaliate a celor mai semnificative categorii de importuri. În același timp, pentru fiecare dintre acestea se determină centrele de producție arie de difuzare și se precizează cele două momente temporale importante, adică datarea producerii și cea a perioadei de folosire a importurilor respective. De asemenea, nu trebuie omis și faptul că, în cuprinsul acestui capitol, B.R. se angajează și într-o vastă acțiune de eradicare a erorilor perpetuate pe diferite căi în literatură de specialitate, reatribuind tipologic unele obiecte iar, în cazul altora, reușind o redutare cerută de ultimele informații.